

Cercetarea științifică de teren la Muzeul de Etnografie Brașov

Cercetări de urgență în satele săsești

Emigrarea în masă a sașilor în Germania în perioada imediat postdecembristă a avut consecințe dramatice asupra identității etnoculturale iar pierderea rapidă a sursei orale făcea dificilă pentru etnologi reconstituirea culturii tradiționale a satului săsesc.

În aceste condiții, o prioritate a muzeului nostru a fost efectuarea unor campanii sistematice de cercetări în aceste localități. Acestea au avut un caracter de urgență, de salvare, și s-a elaborat o strategie care a presupus modalități concrete și rapide de investigație; s-a precizat amplitudinea tematică a cercetării, arealul și timpul de desfășurare, mijloacele de finanțare cât și metodologia optimă care trebuia abordată.

Conceptul metodologic pentru care s-a optat, având în vedere caracterul de urgență al cercetării, a fost cel aplicabil în investigațiile de tip monografic, capabil să releve o multitudine de aspecte în interconexiunea lor, atât sincronic cât și diacronic.

Aspectul tematic al cercetării a inclus: 1) Delimitarea structurilor etnologice semnificative care formează sistemul de reprezentare a satului săsesc transilvănean (așezare, gospodărie, tipologia locuinței, interiorul tradițional, ocupații, meșteșuguri, costumele tradiționale, obiceiuri, norme comunitare); 2) Investigarea acestor sate într-un mod sistematic conform unor repere tematice unitare, aplicabile în toate satele supuse cercetării; 3) Salvarea concretă a acestor elemente prin conservarea lor ca „martori” în colecțiile muzeului – referindu-ne deopotrivă la salvarea informațiilor – cât și a categoriilor de obiecte reprezentative, care intrau în „memoria pasivă” a muzeului și astfel recuperau pentru posteritate

* Ioan-George ANDRON – Muzeograf la Muzeul Satului din București (1974–1999), referent și istoric de artă la D.M.A.S.I (1999–1995) și I.P.P.C.N. (1995–2001), muzeograf (din 2001), cercetător științific III (din 2003) la Muzeul de Etnografie Brașov, doctor în istorie (2005).

un model de civilizație în curs de dispariție.

Tehnicile folosite sunt cele cunoscute în cercetările de teren, observația directă și interviul, acesta fiind structurat pe baza unui set de chestionare tematice prestabilite.

Prima etapă a cercetării a fost efectuată între anii 1990 și 1992, când s-a aplicat această metodologie științifică în 24 de sate săsești din zona Rupea și în zona limitrofă Țării Făgărașului.

Etapă a doua a demarat în vara anului 1993 în colaborare cu Muzeul Transilvănean de la Gundelsheim din Germania, în cadrul proiectelor comune de cercetare cuprinse într-un protocolul de parteneriat. Cercetările au avut în vedere extinderea arealului de investigații în zone limitrofe ale județului Brașov, în special în sate situate în jurul Sighișoarei (Cloașterf, Saschiz, Archita, Daia, Șaeș, Apold), cele din Valea Hârțibaciului (Brădeni, Movile), cercetate în anii 1993 și 1994, iar în anul 1995 s-au continuat cercetările în această zonă și în satele Iacobenii, Ruja, Dealu Frumos și Merghindeal. De notat că cercetări parțiale s-au efectuat și în satele Netuș, Noiștat și Proștea.

În intervalul 1993-1995 colectivul muzeului a efectuat, în paralel, cercetări în satele săsești aflate „pe Ardeal”, zona numită astfel de localnici, cea care desparte Țara Făgărașului de partea sudică a Târnavei Mari (Cincu, Cincșor, Șercaia) cât și în unele localități din Țara Bârsei (Rotbav și Măieruș).

Din vasta tematică abordată menționăm doar câteva exemple. Referitor la așezare, s-au înregistrat legende legate de obârșia satului, toponime legate de sat sau de hotar, s-a notat și descris arhitectura caselor și a anexelor, dispunerea și funcțiunile lor în cadrul gospodăriei; s-au identificat anexe gospodărești cu specific zonal, de pildă atelierele pentru uscat hamei din Saschiz sau construcțiile pentru vite și nutreț amplasate pe hotar, în satele Brădeni și Movile.

S-au înregistrat numele de dulgheri și zidari din fiecare sat, evidențiindu-se satul Merghindeal, specializat în construcții de case. Referitor la spațiul de locuit s-a urmărit inventarul casei tradiționale cu dispunerea categoriilor predilecte (mobilier, textile, ceramică) remarcându-se reminiscențe ale unui mod de confort mai vechi și altul mai nou de la începutul secolului al XX-lea cât și forme actuale de amenajare a locuinței.

În ceea ce privește textilele, s-au determinat tipurile de bază sub raport morfologic și stilistic, tehnicile de țesut și modalitățile de ornamentare. Am

Cercetarea științifică de teren la Muzeul de Etnografie Brașov

identificat ultimul țesător sas din Agnita, care a lucrat după sistemul breslelor textile, folosind atât războiul vertical cu spată lată cât și cel orizontal generalizat în mediul rural. *Spruch*-urilor li s-a acordat o atenție specială fiind foarte frecvente în interiorul săsesc.

Referitor la meșteșugari (dogari, cizmari, tâmplari, olari), s-a consemnat numele lor, s-au luat interviuri, s-au fotografiat și filmat atelierele.

Cercetarea mobilierului a relevat centre și meșteri locali valoroși (îndeosebi la Brădeni, Apold, Archita, Saschiz și Dealu Frumos), cu maniere specifice de decorare în spiritul barocului țărănesc în cazul mobilierului pictat.

Costumul săsesc a fost investigat în mai multe ipostaze: ca semn al satutului social, civil și în funcție de vârstă, sex, anotimp și ocazii; ca indicator al identității etnice cu valoare de costum național, aici prezentându-se influența intelectualității satului în păstrarea specificului săsesc. De asemenea, s-a urmărit pătrunderea modei urbane în satul săsesc.

O cercetare dificilă a constituit-o înregistrarea obiceiurilor, care au fost povestite din memorie de către localnici, multe dintre ele nemaifiind practicate din cauza dezorganizării și dezagregării comunității săsești. Ele au fost tratate sistematic în funcție de calendarul religios (*Fasching*, Paște, Rusalii, *Maifest*, *Kronofest*, Crăciun, Anul Nou) sau de ciclul vieții (naștere, botez, Confirmare, nuntă, înmormântare).

Au fost investigate vecinătățile (*Nachbarschaft*), care au organizat comunitatea rurală în funcție de distribuția ei teritorială. S-a documentat modul de funcționare, recuzita și statutele de reglementare ale acestor vecinătăți în fiecare sat în parte. S-a surprins, de asemenea, adoptarea sistemului vecinătății de către români, maghiari și chiar de țigani iar în unele sate, acceptarea unor membri de altă etnie în rândul vecinătății săsești (Archita, Apold). După modelul vecinătăților, în unele sate s-a înregistrat o puternică tendință de organizare pe grupuri distincte în funcție de vârstă, sex și statut civil (ex. *Frauenachbarschaft* la Saschiz, *Bruderschaft* și *Schwesterschaft* în majoritatea satelor săsești).

Având în vedere caracterul popular al bisericii evanghelice care a focalizat viața comunitară a satului săsesc, s-a urmărit organizarea bisericii și modul ei de reflectare în tradițiile locale. S-a cercetat mobilierul din biserici, în special cel pictat (emporiu, amvon, scaune de preoți, bănci de rugăciune) dar și textilele cu broderii și steaguri ale asociațiilor de meseriași, fanfarei satului sau organizațiilor

de tineret.

S-au realizat sistematic achiziții de teren și donații, ele reprezentând în cea mai mare parte recuperări numite frecvent „de patrimoniu”, dar și piese-martor de identificare a dinamicii vieții satului în anumite perioade de timp. S-au cumpărat costume de sărbătoare și de lucru, piese de textile, ceramică, mobilier, instrumentar din industria casnică textilă, unelte de tâmplărie, cismărie, fierărie, multe datate din secolul XIX și începutul secolului XX, dar și piese de uz gospodăresc din perioada interbelică, ilustrative pentru generalizarea produselor preindustriale în mediul rural ca de exemplu piese din faianță, emailate, mașină de tocat carne, separator pentru unt etc.

S-au achiziționat fotografii de epocă cu mare valoare documentară: fotografii de familie, portrete, grupuri reprezentând organizații ale satului precum fanfara, *Liederverein*, pompierii, *Bruderschaft* și *Schwesterschaft*, *Nachbarschaft*, fotografii făcute la nuntă, la Confirmare sau la armată.

Cercetările noastre s-au realizat într-un timp record ca durată de desfășurare, căutându-se obținerea, pe cât posibil, de maximum de informații.

A fost recuperat un bogat material documentar, istoria orală a fiecărei comunități săsești, obținând un fond sistematizat compus din casete audio, casete video, fișe de teren, diapozitive și fotografii documentare, care au fost ulterior organizate pe dosare de localități.

Cercetări la Drăguș

Cercetătorii și muzeograful de la Muzeul de Etnografie Brașov au întreprins în anii 2000 și 2001 un program de cercetare la Drăguș, cunoscutul sat din Țara Oltului care a fost investigat în perioada interbelică de Școala Sociologică de la București.

Cercetările conduse de profesorul Dimitrie Gusti la Drăguș sunt considerate de specialiști ca fiind un model de investigare a satului, model actual atât prin metodele utilizate cât și prin concepția teoretică de abordare a fenomenului social.

Muzeul nostru a urmărit pe teren cum anume se reflectă în memoria drăgușenilor de astăzi temele mari care au suscitât interes special pentru monografiști, și anume manifestări legate de ciclul vieții (nunta, înmormântarea), ciclul agrar (claca popii sau Buzduganul), înregistrările folclorice cu fonograful, un

Cercetarea științifică de teren la Muzeul de Etnografie Brașov

studiu de caz privind portretul unui țăran lider de opinie în sat (clubul husarilor), surprinderea vieții cotidiene cu aparatul de fotografiat și de filmat, oamenii la munca câmpului, creșterea animalelor, copiii, femeile, bărbații și bătrânii din Drăguș.

A doua temă urmărită de noi a fost prezența monografiștilor în Drăguș și acțiunile sociale întreprinse de ei pentru modernizarea satului, cum au fost înființarea Școlii țăărănești și a Căminului Cultural, consultațiile gratuite oferite de medicii umani și veterinari. Acestea au fost foarte apreciate de drăgușeni, care spun că domnii monografiști au fost „oameni cu minte” și „oameni cumsecade” care „au ridicat Drăgușul”.

A treia direcție tematică s-a axat pe legătura dintre drăgușeni și Muzeul Satului din București, considerat un aspect inedit al cercetării prin reconstituirea unei istorii secvențiale importante pentru evoluția instituției bucureștene.

Interviurile înregistrate de noi la Drăguș în anii 2000 și 2001 au relevat urmele puternice lăsate de monografiști în conștiința sătenilor, fie din propria experiență (câțiva bătrâni își mai aduceau aminte personaje și episoade cu monografiștii) fie prin transmisie orală. Amintirile despre monografiști, fie trăite fie doar auzite, reprezintă un tezaur de oralitate, ele fiind re-povestite și transmise celor mai tineri ca o zestre de familie.

Proiectul „Documentarea patrimoniului săsesc din Transilvania”

Emigrarea în masă a sașilor după decembrie 1989 a avut consecințe dramatice și asupra fondului construit din cele peste 250 de așezări, sate și orașe din Transilvania, pe care aceștia le-au întemeiat și le-au locuit vreme de opt secole.

Avizat asupra deteriorărilor, degradărilor și chiar a distrugerii unor clădiri cu valoare de patrimoniu, Consiliul Cultural al Sașilor din Germania a obținut sprijinul guvernului federal pentru finanțarea proiectului „Documentarea patrimoniului săsesc din Transilvania”, având ca scop documentarea sistematică și științifică a fondului construit cu valoare arhitecturală, istorică și de patrimoniu din satele și orașele săsești.

Coordonarea științifică a proiectului a fost asigurată de Direcția Monumentelor Istorice din Renania și de Comitetul Național German ICOMOS (Consiliul Internațional pentru Monumente și Situri al UNESCO) iar implementarea sa în practică, adică inventarierea propriu-zisă a monumentelor

s-a realizat prin partenerii din România ai proiectului: Direcția Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor Istorice (DMASI), Academia de Artă, Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu” din București, Institutul de Arheologie și Istoria Artei al Academiei Române din Cluj, Muzeul de Etnografie Brașov și colaboratori ai Muzeului Brukenthal din Sibiu.

Metodologia de cercetare și inventariere a fost concepută după modelul celei folosite de Direcția Monumentelor Istorice din Renania cu sediul la Braunweiler.

Contribuția Muzeului de Etnografie Brașov la acest proiect a constat în documentarea construcțiilor cu valoare arhitecturală și istorică din orașul Codlea și din cartierul Șchei din municipiul Brașov și s-a concretizat în întocmirea a peste 800 de fișe de monumente, realizarea a 2400 de fotografii și marcarea pe planurile de localitate a monumentelor inventariate.

Documentația se constituie într-o adevărată bancă de date cu valoare de reper pentru toate activitățile viitoare de evidență și protecție a monumentelor istorice, de la cercetarea științifică aprofundată până la proiectarea intervențiilor de restaurare, întocmirea planurilor urbanistice, a proiectelor de conservare urbanistică și de amenajare a teritoriului.

O parte din rezultatele cercetării a fost deja valorificată prin publicarea volumului bilingv Denkmaltopographie Siebenbürgen – Kreis Kronstadt 3.4. / Topografia monumentelor din Transilvania – Județul Brașov 3.4., Gundelsheim, 2002, sub redacția dr. Christoph Machat (atât sub formă de carte cât și digital (CD-ROM) și prin organizarea expoziției Sate săsești din Țara Bârsei la sediul Muzeului de Etnografie Brașov în anul 2003.

Proiectul Lisa – La Vâltori

Satul Lisa din Țara Făgărașului este străbătut de pârâul Lisa, folosit de secole ca sursă de energie pentru acționarea unor instalații tehnice populare.

Cercetările noastre din anul 2000 au identificat un număr de 17 instalații (joagăre, mori, vâltori, cazane de rachiu) care au funcționat în sat de la sfârșitul secolului al XIX-lea până la începutul secolului XXI. Dintre acestea 9 au dispărut, 5 mai existau dar erau dezafectate și 3 erau încă în funcțiune.

La locul numit “La Vâltori” funcționa, într-o formă modernizată folosind curentul electric și sistemul de transmisie prin roți și curele, complexul de instalații

Cercetarea științifică de teren la Muzeul de Etnografie Brașov

de finisare a straielor a lui Viorel Greavu, alcătuit din coșul de păruială, coșul de îngroșat și vâltori. Procesul tradițional a fost transmis de la o generație la alta, Greavu Viorel preluând meseria de la tatăl său Greavu Victor care, la rândul său a învățat-o de la tatăl lui, Greavu Toma.

Muzeul de Etnografie Brașov a propus Consiliului Județean să aibă în vedere reabilitarea acestor instalații printr-un proiect european. Sub egida programului european “UE Montana – Civilizația unei lumi dispărute”, în anul 2000 s-a încheiat un parteneriat între regiunea Piemonte din Italia și C.J. Brașov, care includea și acest obiectiv.

Sub coordonarea muzeului nostru s-a elaborat un proiect de arhitectură care prevedea refuncționalizarea instalațiilor tradiționale într-o construcție nouă, care să respecte tradițiile constructive locale.

În vederea integrării obiectivului în circuitul turistic, proiectul a prevăzut construirea unei podine supraînălțate deasupra iazului și a roții de apă, a unei terase destinată turiștilor, un oficiu pentru produse de patiserie și sucuri, un spațiu comercial de prezentare și vânzare a straielor și țesăturilor tradiționale din lână și un grup sanitar.

Proiectul și-a dovedit viabilitatea în timp, complexul este tot mai cunoscut în țară și străinătate, numărul turiștilor care îl vizitează crescând de la an la an.

Cercetări etnografice în satele cu populație mixtă din județul Brașov

Consacrat etnologiei regionale din sud-estul Transilvaniei, unul din obiectivele principale ale Muzeului de Etnografie Brașov a fost cercetarea localităților locuite de o populație multietnică (români, sași, maghiari, romi).

Începând cu anul 1991, muzeul a inclus în programul său de cercetare și acest proiect, care s-a derulat aproape fără întrerupere timp de două decenii, câteva campanii desfășurându-se în parteneriat cu muzee și instituții din Germania.

Cercetările au urmărit evoluția civilizației materiale și spirituale a comunităților investigate (de la aspectele tradiționale până în contemporaneitate), consemnarea și reconstituirea patrimoniului imaterial și intangibil, precum și identificarea elementelor ce le conferă specificului identitar, în scopul păstrării și potențării acestora, în condițiile integrării europene și a globalizării.

Pe baza cercetărilor de arhivă, a bibliografiei și a datelor deținute de la

primării, a fost analizată structura etnică și confesională a localității în trei perioade istorice: înainte de 1918, în perioada interbelică, în timpul comunismului și situația actuală.

Civilizația materială a fost urmărită pe mai multe paliere, atât la nivelul etniilor cât și în evoluția temporară, consemnându-se mutațiile survenite în structura ocupațională, de la economia tradițională autarhică la economia mixtă în care un procent semnificativ al locuitorilor lucrează în industrie sau în străinătate.

Cele două ramuri de bază ale economiei tradiționale, cultivarea plantelor și creșterea animalelor, au fost cercetate sub aspectul metodelor și mijloacelor de valorificare a resurselor naturale. S-au consemnat suprefețele deținute de terenuri arabile, fânețe, pășuni și păduri, topografia și toponimia lor, împărțirea terenurilor arabile în câmpuri și rotația culturilor, principalele plante cultivate, evoluția metodelor, tehnicilor și uneltelor agricole (de la aratul cu plugul din lemn, semănatul cu mâna, seceratul cu secera și treieratul cu îmblăciul până la aratul cu plugul de fier, semănatul cu mașina, seceratul cu coasa sau cu secerătoarea și treieratul cu batoza).

Au fost cercetate ocupațiile specializate, au fost identificate fostele atelierele meșteșugărești și meșterii din localitate, instalațiile tehnice de interes comunitar (mori, teascuri de ulei, separatoare de semințe, batozele și tractoarele asociațiilor agricole) și specificul comerțului tradițional (târgurile).

Au fost consemnate aspecte ale vieții cotidiene, alimentația tradițională, forme de întrajutorare comunitare (vecinătățile, claca, șezătoarea), relațiile intercomunitare, relațiile cu spațiul, relațiile interconfesionale.

A fost identificată structura gospodăriei țărănești cu descrierea construcțiilor ce o compun și amplasarea lor, materialele și tehnicile constructive și funcționalitatea lor, cu accent asupra locuinței. S-a urmărit modul de organizare a interiorului casei „bătrânești”, îndeosebi a camerei curate, identificarea pieselor de mobilier și dispunerea lor în fiecare încăpere, a țesăturilor care decorau patul înalt (unde a fost cazul) și a obiectelor decorative de pe pereți.

S-au cercetat obiceiurile tradiționale specifice fiecărei etnii, atât cele din ciclul vieții (nunta, înmormântarea) cât și cele calendaristice (ca de pildă Turca, Irozii, Plugarul, Maialul) precum și unele tradiții strict locale, ca Balul strugurilor sau Sărbătoarea Libertății la Racoș.

Cercetarea științifică de teren la Muzeul de Etnografie Brașov

O atenție deosebită s-a acordat costumului tradițional, îndeosebi celui femeiesc de sărbătoare și a portului de mireasă, care circumscriu în cel mai înalt grad specificul identitar.

Satele din dreapta Oltului

Muzeul și-a propus să intre într-o zonă necercetată până acum, anume un grup de sate situate în dreapta Oltului (Rucăr, Feldioara, Boholț, Calbor, Galați și Șona), foarte interesante deoarece se situează în zona limitrofă dintre Țara Oltului și Târnava Mare. Localnicii numesc această zonă „Pe Ardeal” pentru că istoricește, pe vremea lui Mircea Cel Bătrân, Oltul forma granița cu Țara Românească.

Interesant este faptul că în anii socialismului, în timpul industrializării, în condițiile în care întreprinderile din orașele Făgăraș și Victoria au atras forță de muncă și din satele din dreapta Oltului, cu toate că acestea aveau un specific identitar ce ținea de Târnava Mare, au fost împrumutate și asimilate unele elementele tradiționale specifice Țării Făgărașului, de la sud de Olt.

Elementele identitare de tradiție târnăveană, mai ales la nivelul portului, au început să se șteargă și să se creeze un împrumut, un transfer de elemente simbolice și identitare din Țara Oltului. Costumul tradițional specific Târnavei Mari ajunge să fie uitat, ignorat, preluându-se costumul de Țara Oltului.

Ultimele instalații hidraulice țărănești din Țara Făgărașului

Pornind de la o informație primită în teren potrivit căreia în „satele de sub munte” s-ar mai găsi în funcțiune câteva mori de apă, am întreprins în anul 2007 o cercetare în această zonă, având ca obiectiv identificarea acestor instalații și realizarea unei documentații.

Au fost identificate șase instalații, cinci mori și un joagăr, toate acționate hidraulic și în stare de funcționare: morile de apă din satele Copăcel, Ohaba, Bucium, Dejani, Berivoi și joagărul din satul Copăcel. Morile, având o vechime cuprinsă între 80 și 190 de ani, au fost inițial de tip tradițional, construite din lemn de morarii înșiși. Ele se înscriu în tipologia morilor de apă cu roată verticală și admisie superioară și aveau una, două sau chiar trei pietre (pentru grâu, porumb și urluială), fiecare acționată de o roată de apă.

Niciuna din mori nu mai păstrează toate componentele și sistemele tradiționale, în a doua jumătate a secolului XX ele au trecut printr-un proces

de modernizare, prin adoptarea sistemului de transmisie prin roți dințate, șaibe metalice și curele. Acest sistem permite adaptarea forței motrice a unei singure roți de apă astfel încât să acționeze una, două sau trei instalații de măcinare precum și alte agregate: separator, curățitor de boabe, sită de făină, elevator. Aparent toate morile seamănă una cu alta dar în realitate nu există două la fel, ele diferențiindu-se prin organizarea spațiului interior, numărul și amplasamentul pietrelor și al celorlalte dotări. Dând dovadă de o remarcabilă creativitate și inventivitate, fiecare morar a adaptat principiile generale de funcționare la particularitățile morii sale, conferindu-i o originalitate inconfundabilă.

Morile din Bucium, Dejani, Copăcel și Ohaba folosesc vechile pietre franțuzești marca „La Fertée Sous Jouarre”, fiind considerate și azi ca fiind cele mai bune.

Cercetarea a evidențiat că instalațiile tehnice țărănești funcționează tot mai rar, pierzându-și clienții în urma fenomenului de globalizare. Vechea societate autarhică, în care oamenii produceau ei înșiși aproape tot ceea ce aveau nevoie, este înlocuită cu societatea de consum, care se generalizează.

Pescuitul tradițional pe Olt în zona Rupea

Reorganizarea Muzeului Etnografic din Rupea, care avea prevăzută în tematică o sală dedicată pescuitului în zona Rupea, a impus demararea unei cercetări pe această temă. Au fost investigate localitățile Măieruș, Dopca, Bogata, Hoghiz, Ungra, Cuciulata și Crihalma, în care, până prin anii '60, unii locuitori, pe lângă ocupația de bază – agricultura, creșterea animalelor sau alta – au practicat și pescuitul, Oltul fiind foarte bogat în pești de diferite specii (somon, crap, știucă, caras, clean, mreană, babușcă, oblete, biban, scobar, roșioară, plătică ș.a.).

S-au identificat foștii pescari din fiecare sat, au fost cercetate metodele și uneltele de pescuit tradiționale precum și ambarcațiunea specifică acestei activități, barca monoxilă numită *cin*.

Pescarii practicau diverse metode de pescuit și utilizau unelte adecvate (ostia sau *furculița*, vârșa din nuiele și din plasă, *cleștarul*, prostovolul sau *rochia*, năvodul sau *plasa*, *ridicătoarea*, cârligul și *șirul*), în funcție mai mulți factori: de specia de pește ce se urmărea a fi pescuită, de nivelul apei, de faptul că aceasta era limpede sau tulbure, de pescuitul de zi sau de noapte și de calendarul piscicol.